

Ksenija Rojht

Prekmurska gospoda na začetku 20. stoletja

ROJHT Ksenija, univ. dipl. zgod., Mačkovci 45, SI-9202
Mačkovci

316.342(497.411)"19"
94(497.411)"19"

**PREKMURSKA GOSPODA NA ZAČETKU
20. STOLETJA**

Prispevek obravnava gospodarske in socialne razmere v Prekmurju na začetku 20. stoletja, s posebnim poudarkom na Murski Soboti in njenih prebivalcih. Posebej izpostavlja tisti sloj prebivalstva, ki je imel največji vpliv na življenje prekmurskega človeka na začetku 20. stoletja. V skupini prekmurskih elit obravnava tako duhovnike, trgovce, obrtnike in prekmurske Jude.

Ključne besede: *Prekmurje, gospodarstvo, elite, prebivalstvena struktura*

ROJHT Ksenija, BA History, Mačkovci 45, SI-9202
Mačkovci

316.342(497.411)"19"
94(497.411)"19"

**THE PREKMURJE UPPER CLASSES AT THE
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

The article deals with the economic and social situation in Prekmurje at the beginning of the 20th century with a focus on Murska Sobota and its inhabitants. It singles out the social stratum that had the biggest influence on the life of the people of Prekmurje at the beginning of the 20th century. The Prekmurje elites under scrutiny include priests, merchants, craftsmen and Prekmurje Jews.

Key words: *Prekmurje, economy, elites, population structure*

Da bi najprej razumeli, kaj je pomenilo biti prekmurski bogataš – »elitnež«, na vse spoštovan in cenjen Prekmurec na začetku 20. stoletja, moramo najprej poznati gospodarski in socialni položaj Prekmurja na prehodu iz 19. v 20. stoletje in gospodarske razmere, ki so rojevale prekmursko elito.

Gospodarska struktura Ogrske je bila kljub pospešenemu razvoju kapitalizma konec 19. stoletja še vedno predvsem poljedelska. Število prebivalstva v Prekmurju je od sredine 19. stoletja hitro naraščalo, pri tem je odstotek podeželskega prebivalstva znašal skoraj 94%, to je za kar 14% več kot na preostalem slovenskem ozemlju.¹ Po rezultatih popisa je leta 1910 živelo v 14-milijonski Ogrski le okrog 74.000 Slovencev-Vendov. Ti so bili v veliki meri majhni kmetje in kočarji, ki so nemalokrat imeli veliko število otrok, preveč, da bi vsi lahko preživel na majhnih prekmurskih kmetijah. V Zalski županiji je še leta 1910 74.3% prebivalstva živelo od kmetijstva, nič boljše pa ni bilo v Železni županiji, kjer je od tega živelo 64,9% vsega prebivalstva, kar je prav tako bilo pod državnim povprečjem.

Po poravnavi med Avstrijo in Ogrsko leta 1867 je slednja sama zastavila svojo nadaljnjo gospodarsko in nacionalno pot. Prej fevdalna zemljišča so sedaj zamenjala veleposestva, katerih lastnik je bilo ogrsko plemstvo. Čeprav so v Prekmurje segala le obrobja teh posesti, je vseeno večina zemlje v Prekmurju predstavljala prav veleposestniška zemlja. Družina Esterhazy v Dolnji Lendavi je bila lastnica 9098,5261 hektarjev zemlje, grofje Zichyji v Beltincih 5076,3972 hektarjev, grofje Saint Julien Walsée v Rakičanu 1050,8120, grofje Szapáryji v Murski Soboti 4656,1503 hektarjev, grofje Batthyányji² na Tišini, v Skakovcih, v Gornji Lendavi (danes Grad) in na Hodošu pa so bili skupaj lastniki več kot 7230,9407 hektarjev zemlje.³ Veliko zemlje so imele v lasti tudi katoliške in evangeličanske župnije, ki so jo v zahvalo za »dušno pastirstvo« prav tako obdelovali prekmurski kmetje.

¹ Miroslav Novak, *Prekmurje v Kleklovem času. V: Kleklov simpozij v Rimu. Celje, 1995, str. 9-20.*

² Upoštevana so samo zemljišča veleposestnikov Batthyány Bele, Batthyány Gaborja, Batthyány Ernestine in Batthyány Žiga-Olge, zaznamba zemljišča v lasti Batthyány Ivana ni bila vknjižena. Albin Prepeluh, *Naš veliki socialni problem agrarna reforma, Zveza slovenskih agrarnih interesentov. Ljubljana, 1933.*

³ Prav tam.

Vsa veleposestva so sprva obdelovali tlačani, ki so v letih po odpravi tlačanstva postali najemni delavci. Posledica spremembe tega statusa je bil izjemen prirastek prebivalstva, ki je z razvojem industrializacije postal presežna delovna sila in kmalu tudi tisti del prebivalstva, ki se je začel množično izseljevati. V letih med 1891 in 1913 se je iz Ogrske izselilo milijon in pol prebivalcev, od teh jih je bilo kar 70% nemadžarov, med njimi tudi veliko Prekmurcev.⁴ Sezonstvo je s tem postalo eden od mnogokrat izbranih izhodov iz bede prekmurskega delavca. Množično so odhajali predvsem v notranjost Ogrske, a je tu šlo predvsem samo za sezonsko delo, medtem ko so v Nemčijo, Francijo in Severno Ameriko odhajali za daljše obdobje, mnogi tudi za stalno. Tu so nastajali pravi centri slovenstva, kot npr. tisti v South Bethlehemu v Pensilvaniji.

Med ostalimi prebivalci Slovenske krajine so se sami lahko preživljali le redki kmetje, ki so imeli zato dovolj zemlje ter vaški gostilničarji, obrtniki in trgovci, slednji so bili predvsem Judje.

Prekmurje je bilo tudi v obdobju fevdalizma prometno odmaknjeno, saj so glavne trgovske poti med Ogrsko in Benetkami v Italiji potekale po transverzali Benetke-Beljak-Judenburg-Dunaj in naprej po Donavi v vzhodno Ogrsko, izjema je pri tem bila (za manjše trgovske posege) pot iz severne Italije proti Ptuj in nato dalje proti južni Ogrski s ciljem v Szegedinu z živinsko, zlasti govejo trgovino, ki pa je daleč zaostajala za prazgodovinsko in antično panonsko cesto z odcepi na jugovzhod v Doljno Lendavo in na zahod v Gornjo Radgono. Ta odmaknjenost Prekmurja od glavnih prometnih in trgovskih poti je najbrž tudi eden od glavnih razlogov, da je v Prekmurju tako dolgo ostalo naturalno gospodarstvo s sejmarstvom in z značilno, predvsem z obrtnimi izdelki samopreskrbo prebivalstva. Južno Goričko je vse do priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS ostalo tesno navezano na Podravino, kamor so izvažali domače lončarske izdelke in jih tam zamenjevali za žito. Glavni sejmarski centri so se tako oblikovali v Dolnji Lendavi, Radgoni in Monoštru. Trgovina je bila torej vezana na občasne,

⁴ Metka Fujs, *Prekmurci v dvajsetem stoletju: Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. V: Zbornik referatov z znanstvene konference ob 80. obletnici priključitve Prekmurja k Sloveniji. Murska Sobota, 1999, str. 65-75.*

tedenske, mesečne sejme, ki so se največkrat dogajali ob godu svetnika te ali one prekmurske cerkve.

Končno pa se je tudi Prekmurje povežalo s svetom. Oktobra 1890 je pridrvel prvi vlak v Dolnjo Lendavo, s tem se je vzpostavila povezava med Prekmurjem in madžarskim mestom Zalaegerszegom. Murska Sobota pa se je šele leta 1907 povezala s Kőrmendom, ko se je izgradnja železniškega omrežja v ostali Sloveniji praktično že zaključevala. Ob koncu 19. stoletja je Prekmurje po 325-ih letih znova dobilo tiskarno, to je bila Balkányjeva tiskarna, kjer je 22. januarja 1899 začel izhajati *Alsólen-dvai Hirado* (*Lendavski vestnik*).⁵

Urbanizacija je v obeh županijah le počasi napredovala, v Železni županiji je bilo staro mesto Kőszeg, ki pa v kapitalizmu ni občutneje napredoval, prav tako se je v začetku 19. stoletja ustavilo do takrat hitro napredovanje Velike Kaniže, majhno mesto je ostal tudi Zalaegerszeg. Edino mesto, ki je od leta 1869 do 1910 potrojilo število prebivalstva, je bil Sombotel. V teh majhnih mestih je zato lahko živel le majhen odstotek prebivalstva v Zalski županiji 8% in v Železni županiji 9% vsega prebivalstva.⁶

Gospodarski napredek in razvoj sta le počasi dosegala Prekmurje. Ob priključitvi h Kraljevini SHS je bila prekmurska industrija še globoko v povojih, obrt pa je bila vezana le na gostinstvo, mesarstvo, lončarstvo in druge s kmetijstvom in sejmarstvom povezane dejavnosti. Tudi elektrika je Prekmurje dosegla šele leta 1926, ko je bilo na električno omrežje priključeno mesto Murska Sobota. Pred prvo svetovno vojno sta v Prekmurju obstajali samo dve tovarni: *Petanjska slatina*, ki je bila ustanovljena 1883 in *Tovarna dežnikov v Dolnji Lendavi*, ustanovljena 1906.⁷ Drugače je Prekmurje ostajalo agrarna in s kapitalizmom skoraj nedotaknjena pokrajina.

Nova država je Prekmurcem sicer prinesla narodno in kulturno svobodo. Na gospodarskem področju, tu je Prekmurje že prej zaostajalo ne samo za madžarskim temveč tudi za slovenskim povpre-

čjem, pa je prinesla občutno višanje cen, vsesplošno druginjo, pomanjkanje, neurejeno davčno in cenovno politiko. Prekmurje je bilo le slabo povežano z ostalim slovenskim ozemljem in svetom. Železniška povezava Prekmurja z Ogrsko, tako imenovana Rabska železnica Gradec-Monošter-Sombotel v zvezi s povezovanjem s Slovenijo seveda ni prišla v poštev. Iz 19. stoletja obstoječa železniška povezava Murske Sobote prek Hodoša v Budimpešto je bila prekinjena. Železnica, ki je potekala iz Čakovca in Murskega Središča skozi Dolnjo Lendavo v Redič (Rédich) in Zalaegerszeg je bila samo lokalnega pomena. Prekmurški politiki so si tako zadali kot eno temeljnih nalog čim prej urediti železniško povezavo z ostalo Slovenijo. Postavljali pa so tudi zahtevo po železniški povezavi med Mursko Soboto in Dolnjo Lendavo.

Prehod čez Muro je bil vezan izključno na brodarstvo, saj med Murskim Središčem in Radgono ni bilo niti enega mostu čez Muro, je pa zato skoraj vsaka vas pri Muri imela svoj brod. Šele 23. aprila leta 1922 je bil odprt železniški most čez Muro, ki je povežal vasi Dokležovje in Veržej in šele leta 1924 je bila odprta proga iz Murske Sobote proti Ormožu, ki je po tirih povežala Prekmurje z ostalo Slovenijo. Leta 1923 pa je stekel avtomobilski in poštni promet med Mursko Soboto in Dolnjo Lendavo. 1940 je bil zgrajen nov most čez Muro pri Petanjcih, ki pa so ga že naslednje leto med svojim umikom podrle jugoslovanske čete.⁸

V Prekmurju industrije skorajda ni bilo, le dve tovarni, *Petanjska slatina* in *Tovarna dežnikov v Dolnji Lendavi*, razen teh pa le še posamezne opkarne in obrtne delavnice.⁹ Tem obratom bi pa le težko lahko rekli industrija. V Prekmurju je imela največjo perspektivo predelovalna industrija, a so bile razmere za razvoj sodobnejše industrije vsaj v začetku nične, saj je bilo Prekmurje do leta 1926 v celoti neelektrificirano. Elektriko, ki je prihajala iz hidroelektrarne Fala, so do druge svetovne vojne dobili le v Murski Soboti, Lendavi in Beltincih ter na kmetijski šoli v Rakičanu.

⁵ Ferenc Horvath, *Zgodovina gospodarstva v delu Prekmurja, ki je pripadalo Železni županiji (1828-1910)*. V: *časopis za znanost in narodopisje*, št. 2 (1989), str. 177-184.

⁶ *Prav tam.*

⁷ *Prav tam.*

⁸ Metka Fujs, *Prekmurci v dvajsetem stoletju, Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij*. V: *Zbornik referatov z znanstvene konference ob 80. obletnici priključitve Prekmurja k Sloveniji*. Murska Sobota, 1999, str. 65-75.

⁹ Metka Fujs, *Razvoj delavskega gibanja v Prekmurju med vojnima*. Murska Sobota: Pomurksa založba, 1987, str. 17-26.

Murska Sobota je svojo prvo tovarno dobila leta 1925, ko začne obratovati *Tovarna perila Janeza Cvetiča*. Od svojih začetkov, ko je zaposlovala pet šivilj, se je s pomočjo elektrifikacije razvila v tovarno z okrog 150 šiviljami in s tem postala največja te vrste v Dravski banovini. Ta velik uspeh gre pripisati tudi konkurenčnosti izdelkov, saj so ti zaradi velikega števila cenene delovne sile lahko imeli nizke cene. Delavke v omenjenih tovarnah so bile domačinke, mnoge med njimi še mladoletne in neizobražene. Po takratnih zakonih je minimalna mezda v državi znašala 2 dinarja na uro, kar pa ni veljalo za mladoletne, za te so mezde lahko bile še nižje. To so tovarne s pridom izkoriščale in najraje zaposlovale prav to mladoletno silo. Delovni čas v Cvetičevi tovarni je bil 11 ur, plačane so bile glede na storilnost od 60 do 144 dinarjev na teden. Tovarnar jim je poleg tega, da so morale kupovati vse izdelke v njegovi trgovini, odtegoval od plače še za porabljen sukanec, zlomljene igle itd. Razen tega so začetnice morale delati dva tedna brezplačno, nakar pa še 6 tednov le za 4 dinarje na dan. Nič bolje se ni godilo delavkam v tovarni dežnikov v Lendavi, kjer je mezda leta 1938 znašala predpisana minimalna 2 dinarja na uro. Trikotaža pa je izplačevala mezde med 80 in 100 dinarji na mesec. Šele delavke z daljšim delovnim stažem so lahko zaslužile do 450 dinarjev.¹⁰ Nekoliko bolje se je godilo delavkam v tovarni Ludvika Šiftarja, ki je bila ustanovljena 1932, a je zaradi premožnejšega tovarnarja in boljših delovnih strojev in s tem pogojev delavkam nudila nekoliko boljši položaj kot Cvetičeva. Toda še vedno so bili to mizerni zaslužki v primerjavi s prekmurskimi sezonci v Nemčiji ali Franciji.

Najmočnejši gospodarski panogi v Kraljevini Jugoslaviji sta bili lesna in gradbena, ki pa sta zopet v Prekmurju, kot vsa industrija, dosegli le majhen obseg. Tu velja omeniti predvsem lesnopredelovalno industrijo *Našička* v Lendavi, ki je zaposlovala okrog 200 delavcev, ostalo industrijo, če temu lahko tako rečemo, so predstavljale parne žage in nekaj opekarn. Temelji *Našičke* so bili bivši Esterházyjevi gozdovi, ki so po agrarni reformi prišli v lasti *Križevačke imovne občine*, iz teh gozdov je tovarna pridobivala večino lesa. Tudi to podjetje sta ustanovila Juda, trgovca z lesom Neinschloss in Drach iz Dunaja, ki sta po Jugoslaviji ustanovila okrog 15 parnih žag. *Našička* je izdelovala pred-

vsem železniške pragove, telefonske drogove, parket in nekatere druge polizdelke. Vsesplošna gospodarska kriza, ki je svojo »roko iztegnila« tudi do Prekmurja je poslabšala že tako slab položaj delavcev v *Našički*. Njihov delavnik je bil dolg od 12 do 16 ur. V najslabšem položaju pa so bili drvarji, delavci v skladiščih in nakladalci. Njihov zaslužek je znašal od 6 do 10 dinarjev na dan, ki so ga prejeli deloma tudi v lesu. Tesarjev zaslužek je znašal 30 par po metru stesanega hloda, delavec na žagi pa je bil plačan 1.3 dinarja na uro, kar je bilo pod dovoljenim mezdanim minimumom. A je kljub temu ali pa ravno zaradi tega lesnopredelovalno podjetje *Našička* obstajalo vse do leta 1943.

Vzrok da se lesna industrija ni razvila v večjem obsegu je bil ta, da je bilo v Prekmurju malo gozdnih površin, saj je na vsakega prebivalca prišlo komaj 0.28 hektarja gozdne površine, kar bi eventualno zadostovalo za nadaljnji razvoj prekmurske lesne industrije, če ne bi prekmursko gospodarstvo že pred prvo svetovno vojno trgovalo z lesom in ker pri tem niso pogozdovali, se je gozdna površina vedno bolj krčila.¹¹ Pomemben dejavnik za razvoj lesne industrije je bilo tudi dejstvo, da je bilo okrog 30% gozdnih površin tudi po agrarni reformi še vedno v rokah veleposestnikov, med njimi je bila na prvem mestu prav zgoraj omenjena *Križevačka imovina občina* (3803 hektare), ki ji je na drugem mestu sledila s 1074 hektari beltinska grofica Marija Zichy, pod posebnim javnim nadzorom je bilo 4983 hektarjev, ostale gozdne površine so bile v privatnih rokah. Razen *Našičke* je imel v Gornji Lendavi svojo žago tudi soboški podjetnik Ferdinand Hartner. Svojo žago pa je imela tudi grofica Zichy v Beltincih. Ostale žage (skupno jih je bilo v Prekmurju med vojnama 22)¹² so bile v lasti večjih lesnih trgovcev in obrtnikov.

V sklopu gradbene industrije so se v Prekmurju razvile le opekarne in še te v za Prekmurje tako značilnem skromnem obsegu, tudi zaradi tega, ker je v Prekmurju bila majhna gradbena dejavnost, še pomembnejši faktor pa je ta, da so si prekmurski kmetje za zidavo hiš sami izdelovali opeko. Največjo tovarno opek v Prekmurju je leta 1911 ustanovil Teodor Ratkol iz Murske Sobote. Tovarna, ki je z opeko oskrbovala Soboto z okolico je stala

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

v Puconcih in sta jo po prvi svetovni vojni, ko se je gradbena dejavnost nekoliko povečala prevzela Geza Hartner in veletrgovec z žitom Bela Berger. Opekarna je zaposlovala 60 delavcev, ki so prejeli najnižjo predpisano mezdo, 2 dinarja na uro. Razen puconske je obratovala še opekarna v Nemčavcih, ki je zaposlovala za polovico manj delavcev kot Hartnerjeva. Še manjši pa sta bili opekarni Arnolda Schwarza in Šaura Eppingerja v Lendavi, ki sta vsaka zaposlovali komaj 10 delavcev. Položaj delavcev pa je bil – ne glede na lastnika, velikost in lokacijo tovarne – vedno in povsod enak. Za veliko število ur je dobil majhno plačilo. A ker so bile prekmurske kmetije premajhne, da bi lahko preživele vedno večje prekmurske družine, je bil ta zaslužek nujno potreben. Toda prekmursko skromno gospodarstvo in zemljiška posestva v lasti prekmurskih magnatov kmalu niso več bila sposobna zaposliti vedno večje delovne sile. Tako so Prekmurci začeli odhajati na delo najprej v sosednje dežele, Avstrijo in pa Madžarsko, kasneje pa vedno dlje, dokler nista Avstralija in Amerika predstavljali glavni koloniji, kamor je prekmurski človek hodil iskal boljši jutri.

Po gospodarski krizi, ki je v Prekmurje prišla z rahlo zakasnitvijo, je začelo na veljavi pridobivati tudi gradbeništvo. Pri tem so v Prekmurju pomemben delež primaknila tudi privatna gradbena podjetja. V Murski Soboti je bilo pet večjih gradbenih podjetij, katerih lastniki so bili: Štefan Sraka, Janez Majer, Franc Novak, Mikloš Novak in Štefan Mesarič. Delo v teh podjetjih je bilo sezonsko in je trajalo 6 do 7 mesecev. V tem času so vsa ta podjetja skupaj zaposlovala okrog 500 delavcev. Delavci so bili v veliki večini domači, neizobraženi kmečki sinovi. Njihov zaslužek je v času, ko je v ostali Sloveniji plača pomožnega delavca znašala od 2 do 2,5 dinarja na uro, bila v Prekmurju med 0,8 do 1 dinar na uro.¹³ S tako plačo pa si eksistence v mescih, ko ni bilo gradbenih del, ni bilo mogoče zagotoviti, majhne razdrobljene kmetije pa prav tako niso nudile dovolj hrane za vse številnejše prekmurske družine.

Vse zgoraj omenjene tovarne in obrate pa je po obsegu, donosnosti in organiziranosti presežala Benkova tovarna mesnih izdelkov v Murski Soboti.¹⁴

Tudi ta je (kot večina prekmurskih tovarn) zrasla na obrtniških temeljih. V Benkovem primeru je temelje predstavljala gostinska in mesarska obrt njegovega očeta Štefana Benka, iz katere je kasneje zraslo najpomembnejše prekmursko podjetje v času med obema vojnama.¹⁵ Prva poročila o izvozu živine imamo že iz leta 1926, odprl pa je tudi več delikatesnih prodajaln, že leta 1928 v Čakovcu, nato v Gornji Radgoni in leta 1932 še v Mariboru.¹⁶ Benkova tovarna je bila ena najsodobnejših v takratni Jugoslaviji, obsegala je moderno izvozno klavnico, veliko hladilnico, obrat za izdelavo umeznega ledu, imela pa je tudi lastni električni pogon. Kljub delavniku, ki je trajal od 3-16 ur na dan, je bil položaj delavcev v Benkovi tovarni nekoliko boljši. Plača delavcev je lahko bila tudi 500 dinarjev na teden, povprečni tedenski zaslužek pa je bil okrog 300 dinarjev. Njegovi tovarni tudi svetovna gospodarska kriza ni mogla do živnega, saj se je le ta z nespremenjeno hitrostjo razvijala naprej. Benko pa je z leti postajal najbogatejši Prekmurec in poleg Klekla tudi najvplivnejša politična osebnost v pokrajini. Bil je član radikalne stranke, nekaj let tudi soboški župan, izdajatelj časopisa *Murska krajina* ter lastnik leta 1926 ustanovljene *Kreditne banke za trgovino in obrt*.¹⁷

Pomemben del predelovalne industrije v Prekmurju so predstavljali mlini za predelavo žitaric. To so bili predvsem manjši mlini, ki jih je imela skoraj vsaka prekmurska vas. Med večjimi mlini pa gre omeniti paromlin Arnolda Schwarza v Lendavi in mlin Šaura Eppingerja, prvi je zaposloval 2 drugi pa 3 mlinarje. Razen teh dveh so bili večji mlini še Hartnerjev in Šiftarjev v Soboti, Kuharjev v Puconcih ter Lukačev mlin v Bakovcih. Pri nobenem od omenjenih mlinov ni šlo za kakšna velika podjetja, ampak so vsi delali zgolj za potrebe domačega prebivalstva, deloma so moko pošiljali tudi v trgovine, večinoma pa so mleli žito, ki so ga kmetje sami pripeljali in zamenjali za moko.

¹³ Prav tam, str. 36-39.

¹⁴ Glej tudi: Kokot Mojca, *Josip Benko - prekmurski industrialec in politik (diplomska naloga)*. Maribor, 2008.

¹⁵ Janez Malačič, *Gospodarstvo in podjetništvo v času Josipa Benka in sedanjem času*. V: Josip Benko, *Zbornik z gradivom simpozija Tešanovci (september 2005)*. Moravske Toplice, 2006, str. 121-141.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Šiftar Vanek, *Bančništvo in hranilništvo v Pomurju, Ob 120-letnici bančništva v Pomurju*, izdala LB Pomurska banka d.d., Murska Sobota 1993.

Družina Hartner (Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota)

Vse zgoraj omenjene tovarne so se razvile iz manufakturnih trgovin in manjših obrtnih delavnic. Tradicionalne obrti, kot so lončarstvo, čevljarstvo, platnarstvo in še nekatere druge, niso nikoli prerasle lokalnih okvirjev. Še več, obrtniki so zaradi revščine prebivalstva in konkurence industrijskih proizvodov izdelovali vedno manj izdelkov in počasi skupaj z izdelki so izginjali tudi prekmurski obrtniki tradicionalne obrti. Obrtniki, ki so ostajali, so se včlanjevali v *Obrtno združenje*, za trgovce pa je bil 1. maja 1921 ustanovljen *Gremij trgovcev za Prekmurje*.¹⁸

19. stoletje je v zgodovini Madžarske zapisano kot stoletje, ko je začela razpadati madžarska fevdalna družba. Hkratno so se tudi v Murski Soboti začeli oblikovati novi družbeni vzorci. Namesto starih fevdalnih elit so se začele porajati nove,

ki so vsaj v Murski Soboti in v Prekmurju imele svoje centre med Judi, Nemci, trgovci in obrtniki.

Ne glede na to, od kod so prišli, kaj so počeli in kdo so bili prekmurski »elitneži«, ne glede na to, da so nekateri med njimi bili tudi lastniki prekmurskih graščin, so povečini vsi živeli in delali v »glavnem« mestu – Murski Soboti in Lendavi. In kakšno je bilo to »glavno«, če mu sploh lahko tako rečemo, mesto na začetku prejšnjega stoletja?

Murska Sobota, čeprav takrat uradno še ni bila mesto, je v 19. stoletju poleg Lendave predstavljala enega od dveh centrov tistega ozemlja, na katerem so živeli prekmurski Slovenci. O kakšnem konkretnem mestu je seveda še prezgodaj govoriti, saj je Sobota v prvi polovici 19. stoletja štela vsega 717 prebivalcev, ki so živeli v 104 hišah.¹⁹ Toda iz

¹⁸ Kokolj Miroslav, *Prekmurski Slovenci, od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919-1941*, Pomurska založba, Murska Sobota 1984, str. 120.

¹⁹ Thiele J. C., *Das Königreich Ungarn, Ein topographisch-historisch-statistisches Kundgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr denn 12,400 Artikeln umfassend*, 1833.

podatkov, ki jih navaja Ilešič,²⁰ je moč razbrati, da je bilo 19. stoletje, stoletje največjega prirastka prebivalstva, saj je po njegovih navedbah imela Murska Sobota leta 1869 kar 1.455 prebivalcev, torej enkrat več kot leta 1833. Na prehodu v 20. stoletje pa je mesto Murska Sobota štelo že 2.294 prebivalcev.²¹

Nadaljnji in hitrejši razvoj mesta in prebivalcev se je začel po prvi svetovni vojni oziroma v tretjem desetletju 20. stoletja, ko Murska Sobota dobi elektriko in železniško povezavo. S tem so se lahko tudi tovarne opremile s sodobno opremo, pridobili so večji trg in pa tudi cenejši in lažji prevoz, kar je posledično pomenilo več izdelkov, s tem večji trg, večje povpraševanje in posledično večjo zaposlenost v Prekmurju.

Prekmurske elite so izhajale predvsem iz vrst obrtnikov in trgovcev, ki so s svojo podjetnostjo iz majhnih vaških obrti zgradili uspešne tovarne. Med lastniki tovarn, ki so spadali v sam vrh prekmurske elite, lahko izpostavimo zgoraj omenjenega Janeza Cvetiča. Prav tako je v vrh same »soboške« elite spadal Geza Hartner, ki se je ukvarjal predvsem z lesno predelovalno industrijo, v lasti pa je imel tudi opekarno v Puconcih, mlin in tisto, kar je Hartnerja še najbolj zanimalo in privlačilo, vodil je različne denarne posle.²² Tako je bil tudi lastnik *Prekmurske banke* in kot tak eden najbogatejših, če ne najbogatejši Prekmurec iz začetka 20. stoletja. V Murski Soboti pa je svoj prostor pod soncem našel tudi tovarnar Josip Benko. Še danes se po Prekmurju s spoštovanjem izgovarja njegovo ime. Iz majhne mesnice je Benkovim uspelo zgraditi obrat, ki je bil znan po celi Jugoslaviji in izdelki iz njegove mesnice so potovali celo preko morja. Prav gotovo Benko v spominu mnogi Prekmurcev še danes ostaja sinonim za prekmursko elito.

V elitni krog ob omenjeni trojici, bi spadali še nekateri prekmurski obrtniki, trgovci, ki so omenjeni zgoraj, a Hartnerja in Benka izpostavljam posebej tudi zato, ker sta izstopala, ne samo kot tovarnar in bankir, temveč tudi zato, ker sta se oba ukvarjala s politiko in bila konec koncev tudi bila

župana Murske Sobote – Benko med letoma 1926-1932, Hartner pa med letoma 1933-1945.

Fevdalizem se je v Prekmurju obdržal dlje kot kjerkoli drugje po Sloveniji, a je kljub temu vztrajno izginjal. Prekmurski plemiči so bolj kot ne vsi zapustili Prekmurje ali pa docela ubobožali, novi prekmurski elitneži pa so prav v njih videli navdih in vzor »res« elitnega življenja. Želeli so si položaja, kakršnega so imele ogrske plemiške rodbine vse do konca 20. stoletja. Posebno radi so se smukali okrog družine grofa Szapáryja, ženske pa so še posebej vzdihovale ob pogledu na grofico, ki se je rada popeljala s svojo kočijo po mestu. In prav takšnega spoštovanja sta si najbrž zaželela Hartner in Benko, saj sta si vsak po svoje omislila dvorno življenje. Benko je namreč za poletne zabave in lov kupil Szapáryjev gradič v Mačkovcih, ki je grofom služil kot poletna rezidenca. Hartner pa je svoje domovanje našel nekoliko višje na Goričkem, v objemu goriških gozdov, ki jih je tako zelo rad izkoriščal. Kupil si je namreč grad in posestvo Gornja Lendava, kjer je na svojem »marofu« polnil vino z imenom *Felső Lendvai*, ki je najbrž odražalo kaj več kot samo Hartnerjevo ljubezen do vina. Oba magnata sta torej življenje elite videla skozi okna plemiških dvorcev. Tu se je potem zbirala prekmurska smetana ali na piknikih ali na »elitnih« lovih in prirejala bolj ali manj elitne zabave.

V sami Soboti pa si je elita in inteligenca za svoj glavni prostor srečevanja izbrala sedež društva *Kazina*, ki je imelo svoj sedež v soboškem hotelu *Dobray*.²³ Poglavitna naloga, ki so si jo zadali člani prekmurske *Kazine*, je razen utrjevanja družabnih vezi, bilo prizadevanje za napredek in razvoj na kulturnem ter gospodarskem področju. Vse to v duhu in interesu ljubljene madžarske domovine.

K prekmurskim takšnim ali drugačnim elitam pa moramo vključiti tudi prekmurske Jude, ki so predvsem v Murski Soboti in Lendavi imeli tako gospodarsko kot tudi kulturno središče. Obe naselji sta še v 20. stoletju imeli tudi svoji sinagogi.

Pojav judovstva v Panoniji je stvar iz zgodnje dobe krščanstva, saj so tu v diaspori živele judovske družine že v 1. stoletju našega štetja, kar izpričuje

²⁰ Ilešič Svetozar, *Geografski zbornik. Murska Sobota, 1959*, str. 76.

²¹ *Prav tam*.

²² Keršovan G. Ferid, *Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju*. V: *Kronika*, št. 3 (1964), str. 169-184.

²³ Viri za zgodovino Prekmurja, *Zbirka dokumentov*, Benczik Gyula, 2008, str. 87.

Etiketa za vino polnjeno na Hartnerjevem posestvu Gornja Lendava (Zasebni arhiv Elisabet Hartner Wurth – Lindvay)

tako imenovani *aquincumski* nagrobni kamen, ki ga je postavila žalujoča družina svojemu prezgodaj umrlemu sinu.²⁴ Vendar se je večina Judov pred prihodom Madžarov umaknila na ozemlja današnje Nemčije. Ponoven pojav Judov v Prekmurju zasledimo v 18. stoletju, natančneje okrog leta 1773, ko se priselijo iz Zalaegerszega v Dolnjo Lendavo. Razen Lendave so se naselili tudi v Murski Soboti in Beltincih. O številu Judov nam ljudska štetja prinašajo naslednje podatke: leta 1793 naj bi jih bilo na ozemlju današnjega Prekmurja 60, leta 1831 pa naj bi jih našteali že 207, od tega v Murski Soboti 98. Do leta 1853 se je število Judov skoraj podvojilo, tako da jih je bilo 383, od tega v Murski Soboti 180, v Dolnji Lendavi pa 120. Do leta 1880 je bilo v Prekmurju že več kot 1.000 Judov.²⁵

Judje so se pretežno ukvarjali z gostilničarstvom in trgovino, le v redkih primerih tudi s politiko. Prekmurški Judje so pripadali etnični skupini Aškenazi, tako se imenujejo nemški Judje in tisti, ki so prišli pod vpliv nemške judovske kulture, ter Judje na vzhodu, ki so se razvili iz njih. Tej skupini pripada kar 90% vseh Judov.²⁶

Na Ogrskem so Judje skupaj z meščani sestavljali liberalni element. Svoje sinagoge so imeli v Lendavi, Murski Soboti in Beltincih, vendar je slednja v tem obdobju že usihala.

Po novi razmejitvi sta tako Prekmurju ostali dve izraelitski verski občini, čeprav so jih pred njo imeli tri. Soboški rabinat je spadal k 8. okrajni izraelitski občini v Sombotelu, lendavski pa k 9. občinskemu distriktu v Veliki Kaniži. Vrhovna oblast je bilo predsedništvo državne izraelitske pisarne v Budimpešti. V času po priključitvi je v Murski Soboti še obstajala izraelitska verska šola, enaka šola je obstajala tudi v Lendavi, ki pa je kljub številčnosti prenehala s svojim delovanjem v šolskem letu 1920-1921.²⁷

Judje v Prekmurju so se z večine ukvarjali s trgovino, gostinstvom, bili so lastniki mesnic in raznih obrti in ne nazadnje tudi tiskarnarji, saj je prvi tiskarnar v Murski Soboti bil prav Jud Marko Grünbaum, ki je 25. decembra 1884 začel izdajati časopis *Muraszombat és Vidéke* (Murska Sobota in okolica). Prav tako Jud pa je bil tudi lendavski tiskarnar Ernest Balkanyi. Posebno mesto med prekmursko judovsko elito so imeli njihovi rabi in predsednik soboške izraelitske skupnosti. Še posebno pa je judovska elita pridobila na slovesu in položaju po letu 1908, ko so 31. avgusta v Murski Soboti slovesno blagoslovili novo sinagogo. Leto za tem so murskosoboški evangeličani postavili temeljni kamen za zidavo svoje cerkve. Tako so leta 1910 vse tri najpomembnejše prekmurske cerkvene skupnosti imele svoj kulturni spomenik. Vsaka posebej so bile ponosne nanj in na svoj položaj v majhnem blatnem mestecu sredi koruznega polja.

Čeprav je bila Sobota gospodarsko in kulturno središče Prekmurja, jo je vsaj po številu prebivalstva prekašala Dolnja Lendava. Prekašala jo je pa tudi po številu judovskega prebivalstva, ki je leta 1921 štel 259, kar je 8,6%, istega leta v Murski Soboti beležijo le 179 Judov ali 6%.²⁸ Najpomembnejšo vlogo v industrializaciji Prekmurja so vsaj v prvih desetletjih 20. stoletja igrali Judje in njihov kapital. Še posebno se je to odražalo v Dolnji Lendavi, kjer je celotno gospodarsko življenje usmerjala peščica judovskih mogotcev. V njihovih rokah so bile skorajda vse trgovine, bilo so lastniki edinega hotela, gostiln, njihov pa je bil tudi edini denarni

²⁴ Peter Štumpf, Jožef Klekl st. (1874-1948), kot publicist v prizadevanju za ohranitev katoliške vere v Slovenski krajini (Prekmurju). Ljubljana, 2006.

²⁵ Franc Kuzmič, Podjetnost prekmurskih Židov. V: Znamenje, št. 2 (1989), str. 172-178.

²⁶ Franc Kuzmič, Židje v Prekmurju: katalog stalne razstave. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 187-194.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Franc Kuzmič, Podjetnost prekmurskih Židov. V: Znamenje, št. 2 (1989), str. 172-178.

zavod v Lendavi – *Dolnjelendavska hranilnica*.²⁹ Judovska je bila tudi že prej omenjena tovarna dežnikov in pletenin v Dolnji Lendavi. Leta 1906 je ta prišla v roke delniške družbe *Hungária Hazai Ernyőögyar Reszeenötársaság* (*Hungaria-delniška družba domače tovarne dežnikov*). Tovarna se je zaradi pomanjkanja surovin med prvo svetovno vojno preusmerila v izdelovanje čevljev, kar je proizvajala vse do leta 1921, ko so pričeli s šivanjem perila. Ponovno pa so zagnali proizvodno dežnikov po letu 1935, ko je tudi Dolnja Lendava dobila elektriko. Zaradi velikega povpraševanja sta prav tako Juda Blau in Eppinger leta 1925 v Lendavi ustanovila še eno tovarno dežnikov *Jadran*, ki se je zaradi gospodarske krize prav tako leta 1933 preusmerila v proizvodnjo perila. Lendava je leta 1927 dobila največji obrat oblačilne industrije, to je bila *Trikotaža Dolnja Lendava*, ta je proizvajala moške, ženske in otroške pletenine, ki jih je prodajala na domačem trgu, predvsem v Dravski in Savski Banovini.³⁰

Lendavsko elito so torej tvorili skorajda izključno Judje. Podobno kot ostali sloji prekmurske družbe iz začetka 20. stoletja, so bili tudi Judje le slabo izobraženi, večina jih je imela končano poklicno ali srednjo šolo, le redki so si privoščili nadaljnji študij, ki je bil seveda vezan z odhodom v tujino. Nekateri izmed njih so se za to pot izobraževanja tudi odločali in nekateri med njimi so se odločili tudi vrniti. Kot odvetniki, ugledni zdravniki in bančniki so predstavljali in tvorili nov rod prekmurskih elit, ki pa tokrat ni bil vezan na versko pripadnost ali plemiški naziv, ampak bolj ko ne samo na denar in na tisto, kar so z njim lahko kupili. Kupili in dali na pogled, da so bili potem spet drugačni – bolj elitni.

Kot je omenjeno že zgoraj, se je večina prekmurskega prebivalstva ukvarjala s kmetijstvom. Prekmurske kmetije so imele le malo zemlje, komajda dovolj za preživetje. Zato so v želji za boljšim zaslužkom odhajali kot sezonski delavci po svetu. Vsaj v začetku so se zaposlovali kot poljedelski delavci po veleposestvih na sosednjem Madžarskem. Kasneje pa so odhajali vedno dlje in vse večkrat

tam tudi ostajali. Krog izobražencev je bil omejen na protestantsko in katoliško duhovščino, pa še ti so se izobraževali večinoma na Madžarskem. Med izobraženci pa najdemo tudi nekaj zdravnikov in pravnikov, ki so v veliki meri bili judovskega porekla. Prav šolanje na tujih univerzah je botrovalo temu, da je del prekmurske duhovščine čutil bolj madžarsko kot slovensko in se je v prevratnih letih 1919 tudi zavzemal za avtonomijo Prekmurja znotraj »velike Madžarske« oziroma za programe, ki so za Prekmurje pomenili ostati pod okriljem »tisočletne matere Ogrske«.

Izobražen duhovnik v revnih kmečkih krogih je bil nadvse čislan in spoštovan predvsem zato, ker je sodil v krog redkih izbrancev, ki so imeli končano kaj več kot zgolj osnovno šolo. Izobrazba je bila ena od stvari, ki si jih preprost prekmurski človek običajno ni mogel privoščiti. Prvič zaradi tega, ker je bilo šolstvo v Prekmurju le slabo razvito, drugič pa zato, ker so bili višješolski centri samo v oddaljenih krajih, daleč od plitvih prekmurskih žepov. Biti izobražen je posebej v Prekmurju zato spet pomenilo hkrati že biti eliten.

Med duhovniki tostran in onstran Mure je velikokrat prihajalo do medsebojnih stikov in prav ti duhovniki so se med prvimi začeli zavedati pomenbnosti prekmurskega jezika in slovenske narodnosti. Vsaj v začetku so ta jezik in obstoj Slovencev še videli znotraj madžarske domovine. Prav zaradi tega, ker so kot duhovniki bili blizu prekmurskemu človeku, so se lahko prebili v sam vrh prekmurske politične elite. Še posebej velja to za krog okrog duhovnika Jožefa Klekla, ki je postal najvidnejši predstavnik prekmurske politike.³¹

Za razliko od skupine prekmurskih katoliških duhovnikov, ki si je želela združitve z matično domovino, so evangeličanski duhovniki vseeno bili bolj naklonjeni madžarski kroni. V novi Kraljevini SHS bi bila njihova vera, vsaj po številu vernikov, šele tretja za pravoslavno in katoliško, tako so si evangeličanski duhovniki še dolgo po tem, ko so že živeli v novi domovini, želeli nazaj pod okrilje Ogrske. V boju ob priključevanju h Kraljevini SHS in letih, ki so sledila, so zato še toliko bolj pou-

²⁹ Šiftar Vanek, *Bančništvo in hranilništvo v Pomurju: ob 120-letnici bančništva v Pomurju*. Murska Sobota: LB, Pomurska banka, 1993.

³⁰ Franc Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*. V: *Znamenje*, št. 2 (1989), str. 172-178.

³¹ Peter Štumpf, *Jožef Klekl st. (1874-1948), kot publicist v prizadevanju za ohranitev katoliške vere v Slovenski krajini (Prekmurju)*. Ljubljana, 2006.

darjali predvsem ljubezen do prekmurskega jezika. Ljubezen so pripeljali tako daleč, da je prekmurski jezik, ki so ga uporabljali pri obredih in v evangeličanski literaturi, postal arhaičen in nerazumljen celo samim Prekmurcem.

V krog elitne cerkvene duhovščine pa so vse do druge svetovne vojne vsekakor spadali tudi prekmurski rabini, v Murski Soboti sta to bila dr. Albert Schweiger in predsednik soboške izraelitske verske skupnosti dr. Samuel Ritscher. Oba sta bila še posebej spoštovana v judovskih krogih in sta poleg zdravnikov in odvetnikov predstavljala sam vrh prekmurske elite.

Multikonfesionalna podoba Prekmurja je bila edinstven primer in kot tako je bilo Prekmurje tudi priključeno novi državi. Nova država in nove razmere so rodile nove elite, prekmurske judovske povzpeticke, soboške družine Heimer, Hirschl, Ascher, plemiško družino Szápary so zamenjali Geza Hartner, Janez Cvetič, Ludvik Šiftar, vse pa je s svojo poslovnostjo prekašal tovarnar Josip Benko. Po njihovi zaslugi je tudi Sobotka končno dobila bolj kapitalistično podobo.

Izboljšana prometna dostopnost preko novega mostu, ki je leta 1922 prvič povezal Prekmurje z ostalo Slovenijo in še posebej železniška povezava sta omogočala lažje odhajanje v svet prekmurskim študentom ter obenem tudi vrnitev, kot je to storil arhitekt Feri Novak. Z njegovo vrnitvijo se je začela temeljita in premišljena urbanizacija mesta Murska Sobotka, ki je iz blatnega »mezövárosa« končno naredila mesto vredno tega imena in ga tudi na zunaj ločila od ostalih blatnih prekmurskih vasi. Soboške elite so končno dobile tudi stanu primerna bivališča, po Soboti so namesto podeželskih blatnih hiš začele rasti meščanske vile.

Visoki sloj se je končno začel oddaljevati od sanj po plemiškem naslovu in življenju, čeprav je gospod Hartner³² še vedno nosil plemiški naziv Ljndvay-Lendavski. Soboški meščani so zares postali meščani. Družabno življenje moških se je odvijalo v gostilnah in kavarnah ob glavni soboški ulici in predvsem v Dobrayjevem hotelu. Medtem, ko so moški ob kozarcu razpravljali o aktualnih dogod-

kih, »soboških tutah« in predvsem o politiki, so ženske na veliko vstopale v razna dobrodelna društva.

Če so vsaj še na začetku 20. stoletja bili pripadniki višjih slojev skoraj izključno Judje in madžarsko orientirani posamezniki, se je ta narodnostna sestava počasi spreminjala in med elito so se začeli pojavljati tudi Slovenci. A ta trend je prekinila druga svetovna vojna, ki je na oblast pripeljala zopet Madžare in Madžarone, obenem pa so tudi marsikateri Slovenci postali ali eno ali drugo. Kot je priključitev pometla s starimi elitami in rodila nove, je enako storila tudi druga svetovna vojna, le da ta na veliko bolj brutalen način.

Literatura

- Baš, Franjo:** Posebne poteze prekmurske zgodovine v ogrski dobi. *Prekmurski Slovenci v zgodovini: zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja*. Murska Sobotka: Pomurska založba, 1961, str. 66-71
- Brumen, Borut:** Murska Sobotka in Sobočani 1919-1941: (katalog stalne razstave). Murska Sobotka: Pokrajinski muzej, 1997, str. 239-248
- Brumen, Borut:** Na robu zgodovine in spomina: urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941. Murska Sobotka: Pomurska založba, 1995
- Brumen, Borut:** Vsakdanja kultura Prekmurja in slovenskega Porabja v etnoloških topografijah. *Zbornik soboškega muzeja 2*. Murska Sobotka: Pokrajinski muzej, 1991-1992, str. 43-52
- Čačinovič, Rudi:** Politični in socialni razvoj Prekmurja med obema vojnama. *Prekmurski Slovenci v zgodovini: zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja*. Murska Sobotka: Pomurska založba, 1961, str. 117-129
- Fujs, Metka:** Kratek pregled zgodovine Sobote. *Zbornik soboškega muzeja 11/12*. Murska Sobotka: Pokrajinski muzej, 2008, str. 171-192
- Fujs, Metka:** Nemci v Prekmurju. *Stopinje 1999*, str. 49-54
- Fujs, Metka:** Oblikovanje narodne identitete pri prekmurskih Slovencih. *Ljudje ob Muri: zbornik referatov mednarodne znanstvene*

³² Ferdinand Hartner je bil med leti 1933 in 1945 župan Murske Sobote.

- konference v Lendavi, 10.-12. maj 1995. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, Zalaegerszeg: Göcseji Múzeum, 1996, str. 209-219*
- Fujs, Metka:** Prekmurci v dvajsetem stoletju. *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij: zbornik soboškega muzej (posebna izdaja).* Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000, str. 65-75
- Fujs, Metka:** Razvoj delavskega gibanja v Prekmurju med vojnama. Murska Sobota: Pomurska založba, 1987
- Horváth, Ferenc:** Zgodovina gospodarstva v delu Prekmurja, ki je pripadalo Železni županiji (1828-1910). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2 (1989), str. 177-184
- Jerič, Ivan:** Moji spomini. Murska Sobota: Zavod sv. Miklavža, 2000
- Keréc, Darja:** »Vszigdár po mozsevoj voli i nikdár njemi ne gucsi proti«. *Kronika*, let. 44 (1996), št. 1, str. 42-50
- Keréc, Darja:** Judje v Murski Soboti v letih 1934-1954. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 71 (2000), št. 4, str. 591-613
- Keréc, Darja:** Nekaj malega o Madžarih, grofi in še čem. *Zgodovina za vse*, let. 4 (1997), št. 1, str. 55-66
- Keréc, Darja:** Sóbota konec 19. stoletja ali kako so nekoč živeli »pravi« Sobočani. *Katalog stalne razstave.* Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 161-172
- Keréc, Darja:** Sobota na prelomu 19. in 20. stoletja. *Borec*, št. 617-620 (2004), str. 71-171
- Keršovan, G. Ferid:** Murskosoboške banke v preteklosti. *Kronika*, let. 12 (1964), št. 2, str. 105-110
- Keršovan, G. Ferid:** Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju. *Kronika*, let. 12 (1964), št. 3, str. 169-184
- Kokolj, Miroslav:** Prekmurški Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919-1941. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984
- Kuzmič, Franc:** Murska Sobota – kronologija mesta. *Zbornik soboškega muzeja 11-12.* Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2008, str. 207-223
- Kuzmič, Franc:** Naselitev Židov v Prekmurju in njihov razvoj do konca prve svetovne vojne. *Evangeličanski koledar*, 1993, str. 120-123
- Kuzmič, Franc:** Podjetnost prekmurških Židov. *Znamenje*, 1989, str. 172-178
- Kuzmič, Franc:** Židje v Prekmurju: katalog stalne razstave. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 187-194
- Nečak Lük, Albina:** Sociolingvistična podoba Prekmurja: razmere v času med Avstro-Ogrsko in Jugoslavijo. *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij: zbornik soboškega muzej (posebna izdaja).* Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000, str. 123-135
- Sočič, Ludvik (ur.):** Josip Benko: zbornik z gradivom simpozija. Moravske Toplice: Občina Moravske Toplice, 2006
- Šiftar, Vanek:** Bančništvo in hranilništvo v Pomurju: ob 120-letnici bančništva v Pomurju. Murska Sobota: LB Pomurska banka, 1993

Zusammenfassung

DIE HERRSCHAFTEN VON PREKMURJE AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

Neu angeschlossene Region Prekmurje ist wegen verschiedenen Faktoren den anderen slowenischen Regionen gegenüber weit zurückgeblieben. Die Wirtschaft war in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts nur noch an einige Mühlen, Sägen, Ziegelwerke begrenzt, von diesem Durchschnitt traten vor allem die Benko »Fabrik der Würste und des Schinken« und die Textilfabriken von Janez Cvetič und Ludvik Šiftar heraus, seine Stelle unter denen hatte aber auch der politische Karrierist Geza Hartner und seine Bank.

Außer diesen einigen Betrieben ist Prekmurje überwiegend agrarische Landschaft geblieben, die von der Industrie nur flüchtig berührt wurde. Noch immer lebte die meiste Bevölkerung von der Landwirtschaft und wenn wo anders in Slowenien und Europa überflüssige bäuerliche Hände ihre Gelegenheit in größeren Städten gesucht haben, Leuten in Prekmurje ihre Stadt Murska Sobota das nicht bieten konnte. So musste sich die Mehrheit von Prekmurje für ein besseres Morgen viel weiter von Sobota auf dem Weg machen und ihre Gelegenheit in verschiedenen europäischen Städten und Weltstädten suchen.

Im Grunde genommen könnte man schwer sagen, dass Sobota eine Stadt war, denn die Bevölkerung von Sobota zählte noch im Jahr 1921 2943 Einwohner, damals noch Slowenen katholischer Konfession. So wie Anton Trstenjak im Jahr 1883 zuerst damals noch ungarische Sobota besucht hat, nannte er die Stadt von Prekmurje Marktplatz, der nicht steht, sondern mitten des Flachlandes in Prekmurje hockt. Und es war noch was, was Sobota zu unbürgerlicher machte; im Sommer war es Staub und im Herbst unermessliche Mengen des Schlammes, den das Wasser stellenweise auch in die niedrigen bürgerlichen Häuser von Sobota brachte.

Immerhin war Sobota trotzdem Verwaltungszentrum einer Region und immer mehr ist sie es in den Jahren nach dem Anschluss zu Slowenien geworden, wo sie alle Institutionen bekam, die eine Stadt zu Stadt machen. Vielleicht noch bevor Sobota aus »mezöváras« zu Stadt geworden ist, hatte Sobota Bürger und unter denen ihre bürgerliche Elite. Im Fall von Sobota bildeten diese Elite schon vorher erwähnte Industrieller, wie Benko, Cvetič, Šiftar, Hartner, einige Rechtsanwälte aus Sobota, Apotheker, Geistliche und im großen Masse auch Juden. Nach der Volkszählung im Jahr 1921 lebten in Sobota 179 Juden, die sich vor allem mit dem Handeln beschäftigten.

Keine Stadt von dem Anfang des 20. Jahrhunderts konnte ohne die blaublütigen Herrschaften sein, das ist ohne den Adel. So hatte Sobota die Dynastie Szápáry, ihre adelige Familie, die sich sonntags gern mit der Kutsche auf den Straßen von Sobota zeigte und besonders Marija Szápáry, ladeten Frauen von Sobota auf Bankette und in ihre Gesellschaft ein.

Die zwanzigen Jahre bedeuteten für Sobota und Prekmurje Jahren des Fortschritts und das nicht nur im wirtschaftlichen, sondern auch im nationalen Rahmen. Prekmurje bekam seine Volksschulen, slowenische Lehrer, Amtssprache, Intellektuelle, die jetzt nicht mehr an ungarische Universitäten mussten und so sind die Eliten immer mehr slowenisch geworden. Einige deswegen, weil sie endlich Slowenen sein konnten, andere wieder deswegen, dass sie leichter für verschiedene Wahlen in den Jahren nach dem 1. Weltkrieg agitieren konnten. Und gerade Politiker sind bald neue Elite von Prekmurje geworden. Und das bis dahin, das auch nach Prekmurje und Sobota der 2. Weltkrieg kam und die manche Eliten weg fegte, einige auch für immer. Haben aber einige gerade in dem 2. Weltkrieg wieder ihre ungarische Wurzel gefunden, wenn die sie je hätten oder nicht.

Schlagwörter: Prekmurje, Wirtschaft, Elite, Bewohner/Einwohner Struktur